

Tapio Bergholm
**Oma kokemus
 tutkimuskohteena
 – Mauno Koivisto ja Turun
 satama***

Aluksi

Ystäväni Anders Björklundin etnologin väitöskirja ”Hamnens

arbetare: en etnologisk undersökning av stuveriarbetare i Göteborg” oli tulossa tarkastettavaksi Tukholman yliopistossa 1980-luvun alkupuolella. Vastaväittäjää etsittiin Ruotsista ja lopulta muista Pohjoismaista. Mielenkiintoista oli, että Tukholman yliopistossa Mauno Koivisto arvioitiin asiantuntevimmaksi vastaväittäjäksi. Koivisto, jonka väitöskirja ”Sosiaaliset suhteet Turun satamassa: sosiologinen tutkimus” tarkastettiin vuonna 1956, kuitenkin kieltäytyi kunniaa, kun häneltä tiedusteltiin mahdollisuutta tulla Björklundin vastaväittäjäksi. Björklundin mukaan Koivisto vastasi kohteliaasti, ettei hän pääministerikiireidensä vuoksi voinut ottaa vastaväittäjän tehtävää vastaan.¹

Tarina on viehättävä, mutta joko epätarkka tai Björklundin väitöskirjan esitarkastus ja viimeistely kesti poikkeuksellisen pitkään. Björklundin väitöskirja painatettiin vuonna 1984. Sitä ennen Mauno Koivisto oli toiminut jo pari vuotta tasavallan presidentin virassa. Tarinan opetus on se, että ihmisen muisti pettää. Omaan kokemukseen ei pidä aina luottaa. Muistikuva, kokemus ja tulkinta samastakin tapahtumasta, ilmiöstä ja tutkimuksesta muuttuu oman elämän kerrostumien mukaan. Tämä esitys on paitsi yksi tulkintayritys Mauno Koiviston väitöskirjasta, myös kuvaus siitä, kuinka monitieteistä väitöskirjaa voi lukea ja tulkita useasta eri kulmasta.

Näkemys, objektiivisuus, hienotunteisuus

Seuraavassa paneudutaan Mauno Koiviston lokakuussa 1956 tarkastetun väitöskirjan erääseen keskeiseen metodologiseen jännitteeseen. Kyse on oman kokemuksen käytöstä tieteellisen tutkimuksen keskeisenä rakennuspuuna. Tarkastelukulma ei ole yllättävä, koska Mauno Koivisto paneutui tutkimuksessaan monin tavoin siihen, miten hänen oma aiempi toimintansa Turun satamassa vaikutti tutkimukseen.

Työelämän tutkimuksessa osallistuva havainnointi on yksi suosituimmista sosiologisista metodeista, kun on pyritty tutkimaan työväestön suhtautumista työhön, työtovereihin, työnantajiin, ammattiyhdistysliikkeeseen ja yhteiskunnallisiin ristiriitoihin. Osallistuva havainnointi on tapahtunut sekä tutkijan tietoisena siirtymisenä uudelle kentälle että työläisammattista akateemiselle uralle lähteneen henkilön muisteluna tai paluuna vanhaan työympäristöön. Työntekijäin toimintaan ja maailmankuvaan paneutuneet tutkijat ovat osallistuvan havainnoinnin rinnalla tai sijasta käyttäneet myös puolistrukturoituja tai strukturoituja haastatteluja kuten Koivisto (Beynon 1973; Björklund 1984; Pilcher 1978; Wellman 1997; Woodward 1956).

Mauno Koiviston väitöskirjan tutkimusasetelma, jossa oma kokemus ja etukäteen valmistellut haastattelut muodostavat tutkimusaineiston, tuntuu siis kansainvälisessä katsannossa tavanomaiselta. Tästä ei ole kuitenkaan kysymys. Koivisto oli tullut satamaan sosialidemokraattisena aktivistina eikä tavallisena työnhakijana (Bergholm 1998, 121–122). Siksi hän joutui pohtimaan hyvin perusteellisesti oman kokemuksensa tuomia etuja, aktivistina saamiensa luottamuksellisten tietojen käyttömahdollisuuksia sekä myös aiemman toimintansa kommunisteissa synnyttämän vihamielisyyden vaikutusta haastattelutilanteissa. Tilanne oli tulehtunut. Eräät satamatyöläiset uskoivat, että haastatteluja tekevä Koivisto vain urkki tietoja työnantajien laskuun. (Koivisto 1956, 74–76, 93–96).

Teoreettisemmin Mauno Koivisto pohti ajankoh-taisiin yhteiskunnallisiin kiistakysymyksiin paneutuvan tutkimuksen objektiivisuusongelmaa tukeutuen sellaisiin klassikoihin kuin Max Weberiin, Gunnar Myrdaliin ja Karl Mannheimiin. Koivistoa miellytti Mannheimin näkemys siitä, ettei tutkijan pitänyt esiintyä tutkimuskohteestaan erillisenä vaan oltava osa tutkimuskohdetta. Siksi tutkijan oma sosiaalinen asema ja tämän aseman ehdollistamat näkemykset oli otettava tutkimuksessa kriittisesti tarkasteltavaksi. Tukeutuminen Mannheimiin tarjosi Koivistolle ulospääsyn tutkijoille

*Teksti perustuu 13.10.2006 Helsingin yliopistossa Työ, ristiriidat ja tutkija -seminaarissa pidettyyn esitelmään. Kiitän seminaarin osanottajia ystävällisistä kommentteista ja rakentavasta kritiikistä. Lämmin kiitos myös professori Kari Teräkselle, joka on ystävällisesti kommentoinut käsikirjoitusta.

¹ Björklundin kesällä 1991 tekijälle ja useasti tämän jälkeen kertoma tieto.

asetetusta neutraalin objektiivisuuden vaatimuksesta. Hän oli itse vaikuttanut olennaisesti tutkittaviin, joten ”puolueettomuuteen naamiointiminen” ei ollut mahdollista. (emt. 70–74, lainaus s. 74.)

Koivisto katsoi kuitenkin, että hänen oli tingittävä mannheimilaisuudesta puolueettoman objektiivisuuden suuntaan käytännöllisistä syistä. Tämä johtui itse asiassa tutkimuseettisistä ongelmista, mutta väitöskirjan tekijä kytki toisiinsa neutraalin objektiivisuuden ja tutkittujen organisaatioiden ja ihmisten hienotunteisen kohtelun toisiinsa. Koivistoa askarrutti mitä oli soveliaista raportoida tutkimuksessa. Hän oli aatteellisenä toimijana ja osallistuvana havainnoitsijana saanut paljon arkaluontoista tietoa, ”jota vallitsevat kunniakäsitteet kieltävät paljastamasta”.

Koiviston edustaman teollisen sosiologian tutkimuksen tarpeellisuudesta ja hedelmällisyydestä ei ollut vielä näyttöä. Hänen kokemuksiensa mukaan aineiston kerääminen oli hyvin vaikeaa. Työnantajat ja työntekijät suhtautuisivat entistä epäluuloisemmin tutkimuksiin, mikäli Suomen ensimmäiset teollisen sosiologian tutkimukset synnyttäisivät sensaatioita. Koivisto perusteli arkaluontoisen aineiston karsimista näin:

Myöhemmät tutkijat saavat näin ollen kärsiä edeltäjänsä ”paljastuksista”. Tämän vuoksi olen koettanut välttää sellaisten seikkojen yksityiskohtaista käsittelyä, jotka jollekin osapuolista ovat erikoisen arkoja. (emt. 74–76, ensimmäinen lainaus s. 75, toinen lainaus s. 76.)

Historia, kokemus, ristiriidat

Mauno Koiviston väitöskirja kuului amerikkalaisen työmarkkinasuhteiden ja -konfliktien tutkimuksen innoittamaan suomalaisen työn sosiologian ensimmäiseen aaltoon (Kettunen 1997, 170–171). Hänen tutkimusotteensa oli kuitenkin muita alan pioneereja monitieteisempi. Kysymyskaavakkeiden tulosten tilastoinnin ja tulkinnan rinnalla kulki omakohtaisen kokemuksen myötä etnologinen tarkastelukulma. Historiallinen johdatus aiheeseen oli poikkeuksellisen laaja. Historian, sosiologian ja etnologian luova yhdistäminen teki työstä moni-ilmeisen ja -tasoisen. Tämä tutkimusotteen avaruus näkyi myös keskeisissä tutkimustuloksissa.

Teoksen alussa on pitkä historiallinen katsaus satama-alan työmarkkinasuhteisiin, mikä perustuu monipuoliseen lähdeaineistoon. Koivisto sai esimerkiksi käyttöönsä Yhtymä Vientirauhan arkistoaineistoa ja pääsi haastattelemaan tähän lakonmurtaorganisaation entistä toimitusjohtajaa Martti Pihkalaa. (Koivisto 1956, 12–70, Vientirauhan aineisto ja Pihkalan haastattelu s. 31, alaviite). En ole ainoa historiantutkija, joka on saanut innoitusta ja lähdevinkkejä Koiviston väitöskirjasta (Teräs 1999; Teräs ja Bergholm 2000).

Tutkimus tarjoaa sosiologisen näkökulman Turun sataman päiväkohtaisiin sosiaalisiin suhteisiin ja ristirii-

toihin. Tämä tutkimuksen osa sisältää monia kiehtovia ratkaisuja ja tulkintoja. Eräs yllättävä, mutta ilmeisesti toimiva ratkaisu oli luoda etäisyydellä luottamusta. Koivisto kuvaa haastattelutekniikkaansa näin:

Saadakseni haastateltavan vastaamaan mahdollisimman vapautuneesti pyrin lukemaan kysymykset ilmeettömällä äänellä sekä olemaan hiukkasen välinpitämättömän ja kyllästyneen näköinen. Mikäli kysymykset oli oikein ymmärretty, en vastauksiin millään tavalla reagoinut, vaan kirjoitin ne muistiin hajamielisen näköisenä. (Koivisto 1956, 89.)

Väinö Linnan Tuntemattoman sotilaan vänrikki Vilho Koskelan johtamismetodi sai Koiviston väitöskirjasta tieteellistä tukea. Yksiselitteisen selkeästi kävi ilmi, että satamatyöntekijät pitivät työnjohtajien huutamista vastenmielisenä. Tämä ei ollut työnjohtajien tiedossa. Koivisto toteaa:

Mikäli henkilökohtaisen tuntemukseni nojalla vain päätellä, eivät lujaa ääntä pitävät työnjohtajat ole selvillä siitä, että heidän tyyliään paheksutaan. Päinvastoin: luulenpa heidän olevan sitä mieltä, että heidän esiintymistapansa on aivan omiaan satamatoissa ja että heitä pidetään reiluina ja railakkaina miehinä. (emt. 138–142, lainaus s. 142.)

Koiviston useat tulkinnat olivat pessimismissään hyvin synkkiä. Satamatyöläisten vastuutonta työskentelyä kuvasi suhtautumisen onnettomuuksiin työpäivällä. He unohtivat varovaisuuden nopeasti vakavienkin työtapaturmien jälkeen. Koivisto tulkitsi: ”*Tapaturmien lukuisuus aiheuttaa sen, että niihin totutaan*” (emt. 103–106, lainaus s. 105).

Hän arvioi, ettei henkilösuhteiden parantaminen kiinnostanut työnantajia, vaikka työrauha hänen mielestään oli ensisijaisesti juuri lastausyritysten johtajien ja omistajien vastuulla. Työnantajien arviot työntekijöiden suhtautumisesta työnantajiin oli epärealistinen. Koivisto toteaa sarkastisesti: ”*Toiveittensa mukaisesti he olettavat työntekijäin yleensä olevan heille myötämisiä ja kaiken riitelyn olevan työntekijäin luottamusmiesten aiheuttamaa*” (emt. 180–183, lainaus s. 183).

Koiviston tutkimuksessa työrauhan puute oli keskeinen tutkimusongelma. Antikommunistisena työrauhan puolustajana sosialidemokraattiseen järjestötyöhön kiinnittynyt Koivisto (Bergholm 1998, 121–122) joutui toteamaan, että sosialidemokraattiset satamatyöläiset olivat yhtä lakkovalmiita kuin kommunistitkin (Koivisto 1956, 59–67). Tutkijan aiempi poliittinen tulkinta työmarkkinakonfliktien syistä sai uutta syvyyttä.

Koivisto oli panostanut useita vuosia satamien työmarkkinasuhteiden rauhoittamiseen niin sosialidemokraattisena puolueaktivistina, työkonttorinhoitajana, lakonmurtaajana, komiteoiden jäsenenä, Suomen Lastauttajain Työnantajaliiton palkkaamana satamien työkonttorien tarkastajana kuin satamien sosiaalisten

suhteiden tutkijana (emt. 9–11, 49, 52–56, 186–187; ks. myös Bergholm 1998). Koiviston tavoittelemalle työrauhalle ei ollut edellytyksiä, koska tilanne suorastaan houkutteli ”työntekijöitä kiristysluntoisiin toimenpiteisiin”. Pitkien etäisyyksien maassa lyhyet lakot eivät aiheuttaneet satamatyöntekijöille ansioiden menetyksiä, koska lastaus- tai purkaustöiden alku siirtyy vain lakon verran eteenpäin. (Koivisto 1956, 185.)

Koivisto piti satamien työmarkkinarauhaa poliittisesti ja taloudellisesti ratkaisevan tärkeänä Suomen tulevaisuudelle helmikuussa 1950 (Bergholm 1998, 126–127). Väitöskirjassaan hän kuitenkin epäili, että satama-alallakin työntekijäin ja työnantajain hyvä yhteistyö saattaisi koitua kuluttajien ja satamien asiakkaiden vahingoksi (Koivisto 1956, 187). Näin tutkimustyö oli tuonut monitasoisuutta ja pohdiskelua Koiviston lakkotulkintoihin, jotka aiemmin olivat olleet melko yksioikoisia (Bergholm 1998, 123–128).

Kokemus ja teoria

Tässä esityksessä on tähän asti suhtauduttu myönteisesti tai vähintäänkin ymmärtävästi sekä Mauno Koivistoon ja hänen opinnäytteeseensä. Tutkijana olen kuitenkin kahdesta väitöskirjassa esitetystä tulkinnasta niin perusteellisesti eri mieltä, että nekin on syytä ottaa esille.

Turun satamassa Mauno Koiviston kanssa yhtä aikaa työskenteli sosialidemokraatti Into Suominen, joka myöhemmin oli Työläisliiton satamatyöläisten ammattiosaston puheenjohtaja ja luottamusmies. Kun Koivisto oli valittu presidentiksi, Suomista haastateltiin koskien uuden valtionpäämiehen tutkimusta. Into Suominen luonnehti tässä tarkasteltavaa teosta: ”*Väitöskirja ei ollut pelkkä opinnäyte, vaan myös oman kokemuksen kooste*” (Aho ym. 1982, 90).

Koiviston oma suomalaisen puolueaktivistin tausta näkyy siinä, että hän jättää taloudellisten suhdanteiden, ahtaustekniikan kehityksen, ulkomaisten esikuvien ja maailman politiikan vaikutukset sivuun analyysistaan. Hänen johtavana olettamuksenaan on, ”*että sosiaalisten suhteiden yleisluonne määräytyy poliittisten eikä taloudellisten suhdanteiden mukaan ja että niiden laatu eri työpaikoilla vaihtelee lähinnä eräiden ei-taloudellisten suhdanteiden mukaan*” (Koivisto 1956, 10).

Tämä tulkinta ei vakuuta, koska satamatyöläisten ammattiosaston etulyöntiasema vuosina 1945–1948 liittyi sekä kotimaiseen työvoimapulaan että kansainväliseen vasemmiston nousuun. Alkanut kylmä sota sekä siihen liittynyt sosialidemokraattien ja kommunistien kansainvälinen välikirkko loivat taatusti taustan Suomen satamien tapahtumille vuosina 1948–1949. Koivisto ei myöskään pohdi, miten työvoimapulnan päättymisen ja laskuuhanne vaikuttivat kommunistien johtaman lakkoliikkeen tappioon vuonna 1949. (Bergholm 1997.)

Yhteenvetoa lukiessa taas aluksi tuntuu siltä, että kansainvälinen teoria on ohjannut tulkintaa enemmän kuin oma kokemus tai edes väitöskirjassa julkaistut tutkimustulokset. Kyse on ”Industrial Conflict” -koomajulkaistusta ilmestyneestä Clark Kerrin ja Abraham Siegelin artikkelissa esitetystä eristetyn homogeenisen massan lakkoherkkyyttä koskevasta teoriasta (Kerr & Siegel 1954).

Koivisto nieli tämän pikemminkin hypoteesina kuin lopullisena teoriana esitetyn tulkinnan raskasta ruumiillista työtä tekevien satamatyöläisten ja kaivostyöläisten kansainvälisesti tarkasteltuna korkeasta lakkoaktiivisuudesta lähes karvoineen päivineen, vaikka Turun satamatyöläiset täyttivät minun arvioni mukaan melko huonosti eristetyn homogeenisen joukon kriteerit. Ensinnäkin heistä pääosa oli muualta kuin Turusta kotoisin ja harvat heistä olivat polven satamatyöläisiä. Kaiken lisäksi satamatyöläiset eivät Koiviston tutkimustulosten mukaan asuneet sataman tai toistensa lähellä vaan hajallaan sataman luona, muualla kaupungissa ja jopa maaseudulla. (Koivisto 1956, 96–100.)

Väitöskirjan puolustukseksi on sanottava, että Koivisto tarkastelee loppusanoissa satamatyöläisten homogeenisuutta ja eristyneisyyttä ensisijaisesti työpaikalla ja työorganisaatiossa. Tämäkin tarkastelu herättää kysymyksiä ja epäilyksiä. Samaa ilmiötä on tarkasteltu melko lailla eri tavoin. Koivisto arvioi, että työ ja työkokemukset olivat Turun satamassa samat kaikille. (emt. 183–184.) Kari Teräs tulkitsee puolestaan, että Turun satamatyöläiset eivät pitäneet kaikkia lastaus- ja purkaustöitä samanarvoisina (Teräs 1999, 277).

Koivisto ei kuitenkaan jää täysin Kerr-Siegel hypoteesin lumoihin vaan toteaa, että lakkoja esiintyy toisenlaistenkin edellytysten vallitessa ja että useissa satamissa työtaistelujen määrä on keskimääräistä niukempaa. Koivisto pohtii myös monien muiden seikkojen, kuten taloudellisten ja poliittisten tekijöiden, vaikutusta lakkojen syntyyn. (Koivisto 1956, 185–186.) Saiko Koiviston oma poliittinen kokemus epäilemään mekanistista teoriaa?

Menettikö Koivisto idealisminsa?

Olen lukenut Mauno Koiviston väitöskirjan useita kertoja. ”Sosiaaliset suhteet Turun satamassa” on avautunut uudella tavalla paljolti siksi, että oma tutkimusintressini on eri aikoina vaihdellut. Paneutuessani kuljetusalan ammattiyhdistystoiminnan historiaan 1980-luvun alussa minua kiehtoi koko satamatyöläisten alakulttuurin ja Suomen satamien työmarkkinahistoriaa kuvaava alkuosa (Bergholm 1984). Toisen kerran paneuduin huolellisemmin tähän väitöskirjaan, kun tein omaa opinnäytettäni Suomen Kuljetustyöntekijäin Liiton vaiheista toisen maailmansodan jälkeisessä työmarkkinamurroksessa. Nyt minua kiinnosti erityisesti Koiviston kuvaus vuoden 1949 lakkoliikkehinnästä

ja erityisesti satamalakon murtamisesta Hangossa (Bergholm 1997).

Kolmannella lukukerralla Mauno Koivisto ei ollut enää historiallisten tapahtumien analyysoija tai kiihkeän konfliktin aikalaistodistaja vaan muuttunut tutkimuskohteekseni. Minua hämmensi ja kiehtoi, kuinka kiihkeästi poliittisiin kamppailuihin sitoutunut puoluesoturi oli valinnut tutkimuskohteekseen yhden tärkeimmän oman toimintansa näyttämön. Lukiessani yritin pohtia ja löytää tulkintaa siitä, miten opiskelu ja korkeimman akateemisen opinnäytteen tekeminen vaikuttivat Koiviston persoonaan. Siinä tulkitsin, että puoluesoturina pettynyt Koivisto tutkijana tavallaan kohtasi ja tavallaan haastoi oman kiihkeän elämänvaiheensa. Tulkitsin, että tutkimuksen aikana tapahtunut oman kiihkön ja pettymysten analysointi muovasi kiihkeästä sosialidemokraatista monipuolisemmin ja syvällisemmin yhteiskunnallisia ilmiöitä tarkastelevan pohdiskelijan.

Artikkelissani ”Puoluesoturin pettymys” kuvaan, kuinka kommunistien Suomen pahimmaksi lakkorikkuriksi leimaama Mauno Koivisto ajautuu välirokoon ahtausyrittäjien kanssa. Sosialidemokraatti Koivisto ei talvella 1950 voinut hyväksyä sitä, että työnantajat huolettomasti ottivat satamalakkoon osallistuneita kommunisteja takaisin satamatoihin. Tämä Koiviston välirokko paikallisten työnantajien kanssa selittää taas sen, että Turussa nimenomaan työnantajat suhtautuivat kaikkein varauksellisimmin ja epäluuloisimmin Koiviston tutkimushankkeeseen. (Bergholm 1998.)

Valmistellessani Koiviston väitöskirjasta esitelmää vuonna 2006 päätin, että opinnäyte kertoi idealistin sopeutumisesta ristiriitojen ja konfliktien yhteiskuntaan. Kirjan loppusanoissa todetaan, että lakot oli siedettävä, vaikka ne aiheuttivat harmia ja kansantaloudellisia vahinkoja. ”Industrial Conflict” kirjan esipuheeseen tukeutuen Koivisto korostaa: ”Kornhauser, Dubin ja Ross tuntuvat olevan oikeassa, kun he toteavat, että konfliktit ovat väistämättömiä vapaassa yhteiskunnassa.” (Koivisto 1956, 186; Kornhauser ym. 1954, 22.)

Mauno Koiviston pettymys työnantajiin tiheuuksista sarkastisista huomautuksista väitöskirjan johdannosta alkaen aina loppusanoihin saakka. Toisaalta opinnäytteen tekijä ei ole menettänyt toivo-

aan. Hän ei kuvaa omaa ja työnantajien välirokkoa vuonna 1950. Hänen puolueeton objektiivisuutensa suhteessa työnantajiin selittyy paljolti sillä, että hän ilmeisesti uskoo tutkimuksen vähitellen vaikuttavan myös satamien työnantajiin. Siksi ei sensaatioilla saanut estää rakentavaa kehitystä ja tulevien tutkijoiden työskentelymahdollisuuksia.

”Sosiaaliset suhteet Turun satamassa” ei ole pessimistinen teos mutta sen tekijä ei ole kokonaan luopunut idealismistaan. Väitöskirjan lopussa Mauno Koivisto irtisanoutuu fatalismista. Hän kiistää tutkimuksestaan ehkä välittyvän kuvan, että tilanne Turun satama olisi ”huonoin mahdollinen”. Koivisto korostaa: ”Vaikka Turun satamassa jatkuvasti riidellään, se ei tässä levottomuuden ja epävarmuuden täyttämässä maailmassa liene mikään erityisen onneton paikka; tutkimuksessa on vain kiinnitetty huomio riitoihin eikä tapahtumien arkiseen kulkuun”.

Koivisto toteaa väitöskirjansa viimeisillä riveillä, että satamissakin työnantajat voivat parantaa suhteitaan työntekijöihin. Tähän on valittavana monta keinoa, joista muilla aloilla ja muualla maailmassa on saatu hyviä tuloksia. Koiviston lopputoteamuksen mukaan työnantajat joutuvat suhteita parantaessaan ponnistelemaan satamatyön luonteesta johtuen ikään kuin vastatuuleen. Tämä loppuhuipennus sisältää työnantajille kohdistetun lohdutuksen ja vetoomuksen. Vaikeuksista huolimatta Turun sataman sosiaalisia suhteita kannattaisi parantaa. (Koivisto 1956, 186–187, lainaus s. 187.)

Lopuksi

Nykypäivän työelämän tutkijalle Mauno Koiviston väitöskirja avaa yhä näköaloja objektiivisuuden, osallistuvan havainnoinnin ja haastattelujen luettavuuden ongelmiin. Miten historiallinen tausta kytketään nykyisten ongelmien ja ristiriitojen tulkintaan, on pysyvästi työelämän tutkimuksen haasteena. Hienotunteisuuden, tulevien tutkimushankkeiden toteuttamismahdollisuuksien ja tiukan tieteellisyyden eettiset ongelmat eivät ole kadonneet. Paras peruste suositella Koiviston opinnäytekokemukseen tutustumista on se, että tämä väitöskirja panee pohtimaan tutkimuksen tekijän idealististen tavoitteiden ja lopullisten tutkimustulosten jännitteistä suhdetta.

Kirjallisuus

- AHO, L.J. & LUUPALA, J. & PAAJANEN, M. (1982). *Mauno Koivisto – hellahuoneesta presidentinlinnaan*. Hämeenlinna: Karisto.
- BERGHOLM, T. (1997). *Ammattiliiton nousu ja tuho. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta ja työmarkkinasuhteiden murros 1944–1949*. Helsinki: (Bibliotheca Historica 19 ja Työpoliittinen tutkimus 166). Suomen Historiallinen Seura ja Työministeriö.
- BERGHOLM, T. (1988). *Kovaa peliä kuljetusalalla I. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuoteen 1924*. Joensuu: Auto- ja kuljetusalan Työntekijäliitto AKT ry.
- BERGHOLM, T. (1998). *Puoluesoturin pettymys - Mauno Koivisto ja ahtausrityttäjät 1949–50*. Historiallinen Aikakauskirja, 2, 121–128.
- BEYNON, H. (1973). *Working for Ford*. Aylesbury: Allen Lane.
- BJÖRKLUND, A. (1984). *Hamnens arbetare. En etnologisk undersökning av stuveriarbetet i Göteborg*. Uddevalla: (Nordiska Museets handlingar 101). Nordiska Museet.
- KERR, C. & SIEGEL, A. (1954). *Interindustry Propensity to Strike - An International Comparison*. Teoksessa Kornhauser, A. & Robert Dubin, R. & Ross, A. M. (ed.) *Industrial Conflict*. (s. 189–212). New York Toronto London: McGraw-Hill Book Company.
- PAULI KETTUNEN, P. (1997). *Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- KOIVISTO, M. (1956). *Sosiaaliset suhteet Turun satamassa. Sosiologinen tutkimus, Turku: (Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B. Humaniora 60). Turun yliopisto*.
- KORNHAUSER, A. & DUBIN, R. & ROSS, A.M. (1954). *Problems and viewpoints*. Teoksessa Kornhauser, A. & Dubin, R. & Ross, A.M. (eds.) *Industrial Conflict*. (s. 3–22). New York: McGraw-Hill.
- PILCHER, W.W. (1978). *Portland Longshoremen. A Dispersed Community*. Teoksessa Spindler, G. & Spindler, L. (eds.) *Urban Anthropology in United States: Four Cases*. New York: (Case studies in cultural anthropology): Holt, Rinehart & Winston.
- TERÄS, K. (1999). *Hampuuseista ahtaajiksi - Käsiplistä konetyöhön. Satamatyön kehitys*. Teoksessa Lappalainen, J. T. (toim.) *Turun sataman historia*. (s. 233–291). Jyväskylä: Turun satama.
- TERÄS, K. & BERGHOLM, T. (2000). *Dockers of Turku, c. 1880–1970*. Teoksessa S. Davies & al. (eds.) *Dock Workers Volume I*. Gateshead: Ashgate.
- WELLMAN, D. (1997). *The Union Makes us Strong. Radical Unionism on the San Francisco Waterfront*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WOODWORD, J. (1956). *The Dock Worker. An Analysis of Conditions of Employment in the Port of Manchester*. Edited at the Department of Social Science. (2nd impression). Liverpool: University of Liverpool.